

Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi

Denetim No.

12436

Tasnif No.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ORYANTALİSTLERİN İSLAM ARAŞTIRMALARI (*)

Yazan : W. Montgomery WATT

Tercüme : Arş. Gör. M. Kâzım GÜLÇÜR (**)

İki dinin birbirinden etkileşiminin ortaya çıkmasında en önemli taraf, bir din mensubunun ötekini dini hakkında çalışmasıdır. Orta çağda genel olarak hem Müslüman hem de Hristiyan araştırmacılar birbirlerinin hataları ve zayıf yönleri ile ilgilendiler. Ama Hristiyanlar, son iki yüz yıldır kendi bilim adamlarının İslâm dinine karşı daha pozitif bir yaklaşımda bulduklarını iddia edebilirler. Üstelik bu iddia, bazı Müslüman bilim adamlarının, İslâm'ı daha derinlemesine anlamada Batı'lı bilim adamlardan faydalandıklarını kabul etmeleriyle de te'vid edilmektedir.

Oryantalizm'in Mahiyeti

İslâm'ı araştıran Hristiyanlara ve diğer Batı'lı bilim adamlarına Oryantalist denildiğinden dolayı, öncelikle bu kelimenin mahiyetini nazarı dikkate almak faydalı olacaktır. Oxford İngilizce Sözlüğüne göre Oryantalizm kelimesi ilk defa 1815 yılında kullanılmış, ancak Oryantalist kelimesi ise günlük dilde bu tarihten birkaç nesil daha önce kullanılmıştır. Oryantalizm, Doğu'nun, yani Asya memleketlerinin kültür ve medeniyetlerinin incelenmesi olup, buna dil, edebiyat, tarih ve din çalışmaları da dahildir. Bu araştırmalar, sadece bugün de mevcudiyetini devam ettiren Çin ve Hindistan'ın büyük medeniyetleri, Ortadoğu İslâm'ı ve daha küçük ünitelerle ilgilenmekle kalmayıp Mısır ve Dicle - Fırat havzasına ait eski medeniyetlerle de ilgilenmektedir.

Doğu kültürlerine duyulan ilgi, Avrupâi zihniyetin genel bakış açısının bir parçasıydı ve bu ilgi Doğu'nun ruhu ile boyanmıştı. Bütün bu entellektüel hareketin en önemli bir tarafı da, objektif gerçekleri arayan tarih metodolojisinin gelişmesi ve keza metin tenkidlerine ait disiplinin doğmasıyla da edebî metinlerin ortaya çıkmasıydı. Aynı zamanda, şüphesiz, bu düşünce atmosferi, tabii bilimlere olan ilginin büyümesini teşvik ediyor ve onlarda da büyük gelişmelerin meydana gelmesini sağlıyordu.

(*) W. Montgomery Watt'ın, Islamochristiana (1988, Roma, 14. sayı) adlı dergideki makalesinin tercümesidir.

(**) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

Öncelikle Batı Avrupa ve daha sonra genelde Batı'da, insanî bilim-ler sahasındaki bilim adamı ve araştırmacıların birçoğu, kendilerine ait kültür ve onun gelecek nesillere aktarılması konusu ile ilgilenmişlerdi. Mesela, Hristiyanlık ve Incil Tarihi ile Avrupa kültürünün temeli olarak kabul edilen klasik Yunan ve Latin araştırmaları bu nevidendir. 19. yy.'in ilim hayatında oryantalistler küçük bir azınlık olup, İslâmî araştırmalarda bulunanlar ise bu azınlık içerisinde daha da küçük bir azınlıktı. Bundan ötürüdür ki, uzunca bir zaman İslâm dinine değil de Hindistan dinlerine karşı büyük bir ilgi oluşmuştu. İnsanları oryantalist yapan unsurlar belki de, yabancı ülkeler ve insanlar konusundaki olağanüstü tecessüs ruhu ya da bilinmeyen dünyalara ait bir tür keşif arzusuymdu. 19. yy.'in son çeyreğinde değişik branşlardaki oryantalistler, ilim dünyasında küçük bir grup olarak, ortak problemlerde yardımlaşabilme düşüncesiyle genel kongrelerde bir araya gelmenin faydalı olacağını gördüler. Özellikle 1950'lerden bu yana içinde bulunduğumuz yüzyılda oryantal araştırmalarda bulunanların sayısı büyük bir oranda artmış ve oryantalistlerin genel kongrelerinin idaresi güçleşmiştir. Bu nedenle şimdi bu kongreler; Arap ya da İslâm araştırmaları gibi ya bölgeyle veya Dinler Tarihi gibi konuyla ilgili olmak üzere özelleştirilmişlerdir. Gerçekte oryantalist kelimesinin kullanımını Batı'da yaygınlığını kaybetmektedir. Sinolojist (1) ve İndolojist (2) kelimelerinin geniş bir kullanım sahası bulmalarına karşılık, İslâmî araştırmalarda bulunan kişiler içinse "İslâmolojist" kelimesi henüz böyle geniş bir kullanım sahası bulamamıştır.

İlk Batı'lı Hristiyanların İslâm Araştırmaları

Haçlı seferlerinin başladığı 1100'lü yıllarda Batı Avrupa'da İslâm konusunda, birçok yanlış bilgi ve anlayışlara karşı çok az tam ve doğru bilgi sahibi insan vardı. Haçlı seferlerinin uzun yıllar sürmesi İslâm'a karşı ilimî alakanın gelişmesine yol açtı. Ayrıca müslüman ilim adamlarının uzunca bir dönem Toledo'daki mevcudiyetleri ve orasının daha sonra İspanya Hristiyanları tarafından tekrar ele geçirilmesi, İslâm'ı öğrenme konusunda bazı fırsatlar vermişti. Oysa ki, o dönemlerde İslâm Endülüs'ü maddî yönden Batı Avrupa'dan çok üstündü. İşte bu üstünlük, Latin bilim adamlarının kendi Hristiyan dindaşlarına sağlamaya çalıştıkları bir üstünlüktü. Birçok konularda, özellikle statü ve ekonomik açılarından müslümanlardan daha aşağı durumda olmalarına rağmen, en azından din konusunda kendilerini müslümanlardan üstün hissediyorlardı. Kendilerinin geri kaldığı, elde edemediği bu üstünlüğü başarabilmek için, o güne kadar İslâm konusundaki bilgilerini İslâm'ın tahrif edilmiş bir görüntüsü ola-

(1) Sinolojist: Çin dili ve kültürü ile ilgilenen, araştırma yapan kişi. (Çev.)

(2) İndolojist: Hint dili ve kültürü ile ilgilenen, araştırma yapan kişi. (Çev.)

rak kabul ettiler. İslâm'ın bu tahrif edilmiş görüntüsü, onun bir davet dini değil de kılıç dini olduğunu öngörüyordu.

Batı Avrupa'nın Müslüman korkusu, müslümanların en son 1492'de İspanya'dan çıkarılmalarına kadar devam etti. Çünkü, 1453 yılında da Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u fethetmiş ve daha sonraları sınırlarını güney - batı Avrupa'ya kadar genişletmişti. 1529 ve 1683 yıllarında ise Viyana'ya ciddi askeri tehditler ulaşmıştı. Sadece, Osmanlı'ların mağlubiyeti üzerine 1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasını müteakibendir ki, Avrupa'lılar bu korkuyu üzerlerinden atmış, kendilerine olan güvenleri de bir derece artmıştır. Bütün bu yüzyıllar boyunca Batı Avrupa'lıların İslâm hakkındaki düşünceleri onun bu tahrif edilmiş görüntüsünün tesiri altında kalmıştır. Kont de Boulainvilliers gibi birkaç kişi müstesna tutulursa, hemen herkes İslâm'ı, Hristiyanî bir anlayışla batıl bir din olarak telakki etmişti. Kont, 1730'da Londra'da Hristiyanlara rağmen Muhammed'i ve İslâm'ı övdüğü bir kitap yayınlamıştı. Ama o, ilmi kapasitesi az ve üstelik hayal gücünü fazlasıyla kullanmış olduğundan kitabı bir roman mahiyetini almış, ciddi bir tarih araştırması olmamıştır.

Hristiyan'ların, İslâm korkusunun büyüklüğü hakkındaki düşüncelerimiz mübalağa sayılamaz. Çünkü, 1530 yılında Venedik'te Kur'ân'ın Arapça metinlerinin basımından sonra zamanın Papası bu Kur'ân'ın hemen yakılmasını emretmişti. 1542 yılında da iki Protestan araştırmacı Basil'de Kur'ân'ın Latince bir çevirisinin basımını yapmak istemişlerdi. Bu çeviri, İslâm karşıtı münakaşaları ihtiva etmesine rağmen şehir meclisi basımı durdurmuş ve araştırmacılardan birisini de hapsettirmişti. Meclis, buna gerekçe olarak da, Hristiyan fikir ve vicdanlarının böyle bir çalışmadan duyabileceği rahatsızlık endişesini öne sürmüştü. Ancak, Protestan lider Martin Luther'in şahsi müdahalesi ve bu çevirinin Müslümanlara faydadan çok zarar vereceği yolundaki ısrarı sonucudur ki basıma yeniden izin verilmiştir (3). Şayet Müslümanlar, George Sale'in 1734 yılında Londra'da basılan Kur'ân çevirisini takdirle karşılıyorsa, genelde Avrupa halkı arasındaki İslâm'a karşı duyulan sert hisleri de biraz anlayışla karşılamalıdır. Sale, mükemmel bir Arapça tahsili görmüş ve o, Kur'ân metinlerini yorumlamada Beyzâvî'nin tefsirindeki standardı izlemiştir. Bundan dolayı Sale'in tefsiri de büyük bir değeri haizdir ve bu tefsir hâlâ yayınlanmaktadır. Ancak Sale, son yıllarda Müslümanlar tarafından şaşırtıcı ve muhalif bir şekilde tenkide tabi tutulmuştur. Belki de bu tenkitlerin sebebi, gerçek çevirinin güvenilir hünerine bakmak yerine O'nun, Hristiyan okuyuculardan çıkması mümkün düşmanlıkları teskin edebilme gayretiyle Önsöz'ünde söylemek zorunda kaldığı bazı cümlelere takılmalarından dolayıdır.

(3) James Kritzeck, Peter de Venerable and İslâm, Princeton, Princeton University Press, 1964, VII, VIII.

Yeni Oryantalizm'in Başarıları

1800'lü yıllardan itibaren, daha önce bahsettiğimiz Doğu araştırmalarında bulunan hemen herkes objektif ve doğru olan bilgiyi araştırıyordu. Bu amacın bir kısmı George Sale'de görünüyordu. Çünkü O, Kur'an'ın, Müslümanların anladığı şekilde doğru bir çevirisini yapmak için uğraşıyordu. Ayrıca O, İslâm'ın propagandasının sadece kılıçla yapıldığını söyleyenlerin yalancı oldukları (Kur'an çevirisinin Önsöz'ünde) konusunda Hristiyanları iknaya hazırda. 19. yy.'ın sonlarına da varmadan bu önemli gelişmeler sayesinde İslâm'ın tahrif edilmiş imajı gerçeğiyle yerini değiştirmeye yöneldi. İlk araştırmacılar, doğru bir İslâm bilgisini araştırma esnasında, gerekli dil kapasitesini elde etme gibi hazırlık sayılabilecek safhalarda dahi oldukça fazla zaman harcamak zorunda kalıyorlardı. Bu araştırmacılar ayrıca, yazma metinleri bulmak, buldukları bu metinlerin yoğun bir çalışmayı gerektirip gerektirmediği ve basımının yapılabilir de-ğerde olup olmadığının tesbit edebilmek için muhteva konusunda da az-çok bir fikir sahibi olmak zorunda kalıyorlardı. Batı'lı oryantalistler bu işe başladıklarında, Kur'an hariç tutulursa, aslı İslâm ve İslâm Tarihi kaynaklarının hiçbirinin matbaa basımı yapılmamıştı. 1784'lere kadar Osmanlı yöneticileri, Türkçe ve Arapça kitapların matbaa harfleriyle basımına izin vermemiş, buna rağmen 1729 ve 1742 yılları arasında birkaç Türkçe kitabın basımı yapılabilmişti.

İslamolojistler, kitapların Arapça basımlarını yapmadan önce, diğer Avrupa'lı bilim adamları, şimdiye kadar sadece el yazma nüshalar olarak mevcudiyetini koruyabilen birçok Yunan ve Latince çalışmaların geniş bir deneyimini ve bunların basım fırsatını elde etmişlerdi. Bir çalışmanın basımına karar verdikleri zaman, toplayabildikleri kadar yazma nüshaları bir araya getirmişler, onları kelime kelime karşılaştırmış ve metin değişikliklerinin vuku bulunduğu yerleri not etmişlerdi. İki veya daha fazla kitaptan hangisinin ya da hangilerinin daha doğru olduğuna dair yeni çalışma metodları ortaya çıkarmışlar ve buldukları metoda uyum arzeden en sahih kitapları tesbit etmişlerdir. Doğru buldukları veya reddettikleri şeyler için sahifenin altına ya da kitabın sonuna diğer okuyucuların ve bilim adamlarının da konuya vakıf olabilmeleri için "*derkenar*"lar çıkarmışlardır. Oryantalistler buna benzer bir metodu, Arapça ve Doğu ile ilgili eserlerin basımını yaparlarken de uygulamışlardır. Böylece basımı bu türden gerçekleştirilmiş eserler, diğer nüshalardaki olabilecek yanlışlıkların görülmesine ve düzeltilmesine sebep olmuştur.

İlk İslamolojistlerin birçoğu birer dilbilimcisiydi. Dolayısıyla, halefleri için alet hükmündeki dil kurallarını muhtevi kitaplar ve sözlükler vücuda getirdiler. Bazıları ayrıca gerek edebî ilgisi ve gerekse de İslâm öncesi Arabistan'ın portresini sunma düşüncesiyle İslâm öncesi şiir üzerinde

araştırmalarda bulundular. Bu çalışmalar süresince Arap, İran ve Türk Edebiyatı Tarihi de ortaya çıkmış oldu. Bu çalışmalar iyi tanınan bazı edebî ürünlerin birer tanımını veriyordu. Ancak daha sonraları, araştırmacılar, yazma nüshaların bir listesinin meydana getirilmesi gereğinin farkına vardılar. Bu ihtiyaç sonucunda da, hâlâ Fuat Sezgin tarafından daha geniş olarak "History of Arabic Writings - Arap Yazmaları Tarihi" şeklinde devam ettirilen Carl Brockelmann'ın "History of Arabic Literatüre - Arap Edebiyatı Tarihi" adlı beş büyük ciltlik eser meydana geldi. "Thousand and One Nights - Binbir Gece" adlı eser ve daha birçokları 1714 gibi erken sayılabilecek bir tarihte Fransızca'ya çevrildi. Böylece İslâm ya da doğu ile en küçük bir şekilde ilgilenmeyen Avrupalılar arasında dahi bu tercüme hikayeler yaygınlaşmış oldu.

Batı kaynaklı İslâm araştırmaları için Kur'an önceleri, merkezî bir konum arz ediyordu. Bütün araştırmacılar Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamak istiyorlardı. Ama Sale'in; Kur'an'ın daha sonraki müslümanlarca ne anlama geldiğini bulmak için izahlarda bulunmuş olduğu yerlerde, bazı yeni araştırmacılar, Kur'an'ı ilk defa işiten kişiye ne anlam verdiğini bulmak için uğraşmış ve bu amaca erişebilmek için de modern edebî metodlar kullanmışlardır. Yine Batı'lı araştırmacılar, vahyin esbâb-ı nüzûlünden (occasions of revelation) daha ziyâde, onun kronolojik sıralamasını yapma konusunda da çok istekli olmuşlardır. İlerleyen yıllar boyunca ise bu konuda belli bir noktaya gelmiş bulunuyorlar. Araştırmacılar dikkatlerini ayrıca, yedi kıraat ya da yedi harf olarak tanınan kabul görmüş Kur'an metinleri ile Hz. Osman mushafından önce müslümanlarca yazıya geçirilen metinler arasındaki farklılığa çevirmişlerdir. Bazı Müslümanlar bu faaliyete itiraz etmiş olup ancak onların bu itirazları pek de haklı görülmemiştir. Çünkü, burada Kur'an'ın Allâh tarafından vahyedilmiş bir kitap olduğu inancına zıtlık sözkonusu değildir. Kur'an nüshalarının farklılığı üzerinde yapılan çalışmalar bizlere, şu an kabul gören ve tamamen sahîh metin şekli olan kutsal metinlere en küçük bir tahrifin bile girmemiş olduğunu göstermiştir.

Bütün Batı'lı tarihçilerin deneyimleriyle uyum içerisinde çalışan tarih sahasındaki İslamolojistler, ilk ve en güvenilir dökümanları araştırmışlardır. Bu tarih İslamolojistleri, Hz. Muhammed'in hayatı konusunda, İbn Sa'd'ın Tabakât'ı da dahil olmak üzere Vâkidi'nin Meğâzî'si ve İbn İshâk'ın Sîre'sinin önemini vurgulamışlar ve bu kitapların ilk ilmî basımlarını gerçekleştirmişlerdir. Diğer önemli bir adım da, Taberi'nin hacimli Tarih'inin ilmî bir surette basımıdır. Bu kitaplar ve diğerleri üzerindeki ilmî araştırmalar bizlere, sonraki Müslümanlar tarafından kabul gören İslâm Tarihi ile ilk nesil Müslümanlarınca kabul gören İslâm Tarihi görüşleri arasında bazı ayrılıkların olduğunu göstermiştir. Meesla, bugünkü

Müslümanların genelde kabul ettiği Emevîler dönemi, temelde Abbâsîlerin ilk dönemlerindeki Emevî karşıtı propaganda mahsülü olup, Emevî dönemini gösteren çağdaş belgelerle uyum göstermemektedir. Yine, hadis araştırmalarında tarih tenkid metodunun uygulanmasıyla, Müslüman ilim adamlarınca sahih kabul edilmesine rağmen birçok hadisin sahih olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak, elde edilen bu sonuçlarda tarihî geçerlilik kriterinin ne derece uyumlu olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır ki bu konuya az sonra değinilecektir.

Şehristânî'nin İslâm Mezhepleri konusundaki kitabının 1850 yılında Avrupa'da bir baskısı yapılmış ve bu baskı bazı ilim mahfillerinde dikkat çekmişti. Müslüman araştırmacıların, mezheplerle ilgili içtihad yanlışlıklarını gösterme çalışmalarına karşı, Batılı araştırmacılar da, daha çok İslâm Dinî düşüncesinin gelişimi ve âmentü esaslarının nasıl ince bir ihtimamla işlenmiş olduğu konusunu araştırmışlardır. İslamolojistler, sadece son yarım yüzyıldan beri İslâm düşüncesinin ana cereyanı içerisindeki Eş'arîleri ve diğerlerini bilimsel tez konusu yapmaya başlamışlardır. Bundan önce ise birçok Batılı bu tezleri pek ilgi çekici bulmamış, diğer bir kısmı da, kader konusunda insanın hür olduğunu savundukları için Mu'tezilîlerin dini inançlara aykırı düşen doktrinleriyle uğraşmışlardı. Birçok Müslüman, dine de uygulanabilir korkusuyla uzunca bir zaman "gelişme" kavramını yabancı ve rahatsız edici bulmuş, ama bu kavram genelde Batı'nın normal bir parçası haline gelmiş ve dine olduğu kadar daha başka birçok alana da uygulanmıştı. Büyük Müslüman sûfilerin eserleri bazı batılıların ilgisini çekmiş ve bu sûfilerin eserleri üzerinde araştırma yapan Batılıların İslâm'a olan sempaticileri artmıştır. Burada aklımıza gelen ilk isim Louis Massignon'dur.

Batı'nın doymak bilmez tecessüsü, İslâm kültürünün sanat, mîmârî, felsefe, bilim ve hukuk gibi diğer açılardan da araştırılmasını netice vermiştir. Bu tür araştırmalarda bulunan kişiler, bütünüyle İslâm'la değil fakat onun özel konularıyla da ilgilenmişlerdir. Koloni güçleri özellikle ailevi problemlerde ve evlilik konusunda şeriatı uygulayan İslâm mahkemelerinin yargılarını kabul ettiğinden dolayıdır ki, İslâm hukukunun incelenmesi pratik bir açı oluşturmuştur.

Daha önce açık bir şekilde belirtmeye çalıştığımız bu geniş ilmî teşebbüslerin elde etmiş olduğu başarılar; şüphesiz ki, en ilkelinden tutun da en felsefî olanına kadar her türden insan grubu hakkında doğru bilgiler elde etmeyi amaçlayan Batı'nın toplam ilmî aktivitesinin sadece küçük bir parçasıydı. Oryantalistlerin bütünü arasında dahi, 19. yüzyılda uzun bir süre İslâm dışı Hindistan dinî gelenekleri üzerinde araştırma yapan kişiler mevcuttu. Bir kişi tutup da İslâm konusundaki araştırmalara şöylece bakacak olursa bu araştırmaların pek de kuvvetli olmadığını gö-

recedir. Sahanın genişliği, tek bir ilim adamının üstesinden gelemeyeceği ve daha sonra başka araştırmacılar tarafından düzeltilse bile, bir takım hatalar yapabileceği kadar geniştir. Bazı araştırmacılar da, yaklaşımlarında, dindar olmadan daha ziyade lâik bir tutum sergilemiş, kutsal meselelerle ilgilendiklerini unuttuklarından dolayı da müslümanların dinî hislerine karşı birçokları tarafından tebârüz ettirilen menfi düşüncelere iştirâk etmiş bulunmaktadırlar. Birçok hadisin gayr-ı sahih olduğu üzerinde tartışanlar da daha sonraki entellektüel müslümanların, hadisin ehemmiyetli rolünü takdir etme ve özellikle hadisin onlar için ahlâki bir ideal olma noktası ile denge kurmakta başarısız kalmışlardır.

19. yy. süresince birçok islâmolojisi, objektif gerçeği sorgulamaları ve doğru bilgiyi elde etme çabaları ile kendilerine ortaçağdan miras kalan İslâm çehresi yerine, onun gerçek imajını görüntülemeye çalışmışlar, ancak bu işi yaparlarken bazıları İslâm karşıtı önyargılarını kullanmış ve bu önyargılarının kendilerine ait bazı ilmi yargılarını etkilemesine müsaade etmişlerdir. Üstelik bu gibi kişilere yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde bile halâ rastlanmaktadır. Şurası da dikkate alınmalıdır ki, İslâm'a düşmanca zıt bazı küçük Hristiyan gruplar - ki bunlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur - müslümanların inançlarına saldıran kitaplar telif etmekte, ancak bu yazarlar Hristiyan ilâhiyatı hakkında biraz maharet sahibi olsalar da İslâm'ı hiçbir şekilde araştırmamış ve ilim dünyasında kendilerine bir yer edinememiş kimselerdir. Bugün Hristiyanların esas bölümü ve özellikle Roma'lı Katolikler, müslümanları resmen 'bir Allah'a inanan dindaşları olarak tanımış ve onlarla diyalog temin etmişlerdir.

Uzun zaman boyunca Batı, dinlerin tamamına veya büyük bir kısmına zıt bir tutum içerisinde bulunan insanlarla da karşılaşmıştır. 1714 yıllarında seçkin Fransız yazar Voltaire, aslında kendi zamanındaki Katolisizme saldıran, ancak, Muhammed hakkında hiç de paylaşamayacak sözler ihtiva eden "Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete" adlı kitabını yazmıştı. Gerçi şunu hemen eklememiz gerekir ki aynı yazar daha sonraki "Essay on Morals" (Ahlâki Makaleler) adlı kitabında da Hz. Muhammed'i lehte bir anlayışla büyük bir hükümdar olarak takdim etmiştir. Belki de pek az Müslüman, son birkaç yıldır yeniden ortaya çıkan din karşıtı kişilerin İslâm'a yönelttiği şüphecilikten haberdardır. 1977'de Patricia Crone ve Michael Cook adlı iki genç araştırmacı büyük bir gayret ile Muhammed'in zamanındaki dinin İslâm değil de bir tür efsâneçilik diye nitelendirdikleri "Hagarism" olduğuna dâir iddia ile bir kitap telif etmişler ve bugünkü İslâm'ın oldukça geç devirlerde ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Söz konusu araştırmacılar aslında, "Quranic Studies" (Kur'ân Araştırmaları) adlı kitabında, Kur'ân'ın, Abbâsîler döneminin ilk yıllarına kadar istinsahının yapılmadığını iddia eden John Wansbrough'un talebelelidir. Ancak, Müslümanlar şunu bilmekle rahatlamalıdır ki, Batı'lı bilim

adamlarının pek çoğu, her iki kitap konusundaki münakaşalarda ciddî eksikliklerin bulunduğunu ve bu kusurlardan doğan menfi neticelerin de bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Müslümanların Yeni Oryantalizme Reaksiyonları

Birçok Müslüman son yüzyıldan veya daha da fazla bir zamandan beri İslâm'ın, yukarıda da izahı geçtiği üzere, sadece din karşıtı araştırmacılar tarafından değil, ama aynı zamanda, daha çok İslâmolojist olmalarına rağmen Oryantalist diye adlandırdıkları genel kitle tarafından da saldırıya uğradığı kanaatini taşımaktadırlar. Müslümanların gözden kaçırdıkları husus, İslâmolojistlerin, başka dinlere ve ilk planda Hristiyanlığa uygulamış oldukları tarihî ve edebî tenkit metodlarını İslâm dinine de uygulamış olmalarıdır. Bazı ilk araştırmacılar Hristiyanlığa bile tamamen müsbet bakmıyorlardı. Hatta birçok Hristiyanın, kendi inançlarına saldırıldığını düşünecekleri derecede bulgularının menfi noktalarını vurguluyorlardı. Nihayet, her nasılsa, dindar hristiyanlar da bu disiplinlerde mâhir oldular ve bu tür ilmin müsbet sonuçları da doğurabileceğini, ayrıca inananlara kendi dinlerini daha iyi anlama fırsatı bahşedebileceğini gösterdiler. Hristiyanlar bazı değişiklikleri kabul etmek zorundalardı. Ama bu değişiklikler küçük problemler olup, imanın aslî doktrinlerini etkilemiyordu. Mesela, şu anda ilim adamlarınca, İncil'in ilk kitabı Musa'nın sahifeleri olarak adlandırılmasına rağmen, Musa'nın kendi kitabı olmadığı, ancak daha sonraki müelliflerce değişik kaynaklardan alınmış ve düzenlenmiş olduğu kabul edilen bir husustur. Yalnız bu durum, söz konusu sahifelerin Musa'ya ilk olarak vahyedilen Allah'ın kelimeleri olduğunu inkara neden olmamalıdır. Çünkü Allâh, diğer insanlara da ilhamda bulunabildiği gibi neden bazı müelliflere de ilham vermemiş ya da onları kendi üstün iradesi ile yönlendirmemiş olsun!

Müslümanlarca bu konuda hissedilen sıkıntılar temelde iki ana noktadan kaynaklanıyor görünmektedir: Onların Orta Çağ Müslümanlarından tevârüs ettikleri "bilginin tabiatı" kavramı; ve İslâm'ın geleneksel öz görüntüsü.

Sir Hamilton Gibb, 1945 yılında "İslâm'da Modern Temâyüller" adlı konferanslarında, bilginin ne olduğu konusunda Orta Çağ inancı ile çağdaş Batı arasındaki çatışmaya işaret ederek şöyle demektedir :

"Bilgi" konusundaki eski İslâmî görüş, bilinmeyene ulaşma değil, ama, "bilinen"i toplama şeklinde mekanik bir süreçtir. "Bilinen", "değişen ve genişleyen" olarak tasavvur edilmemiş, fakat "verilen" ve ebedî olarak algılanmıştır.

O, daha sonra da bu durumun, müslümanların ilmî aktivitelerine nasıl kötü bir etki yaptığına dikkat çekmektedir. Bizim çağdaş iddiamız, bil-

ğinin, birçok bölümü henüz keşfedilmemiş sınırsız bir saha olduğudur. Söz konusu kötü etkiyi başka bir şekilde şöyle de ifade edebiliriz. Orta Çağ müslüman araştırmacıları öncelikle "yaşama için bilgi" yani dinî ve ahlâkî gerçeklerle ilgilendiler. Oysa ki modern Batı'lı bilim adamlarının ve araştırmacıların bulmaya çalıştığı objektif gerçekler, insanların; tabiat güçlerini, fertleri ve toplumları kontrol etmelerine yardımcı olan "güç için bilgi" konusuydu. Sir Hamilton Gibb, ayrıca, tarih tenkidi disiplininin müslüman tarihçilerce hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda geliştirildiği ancak daha sonraları bu disiplinin kaybolduğu gerçeğine işaret ederek şöyle diyor :

Tarihçiler, İslâm'ın dogmatik yapılanmasını hemen hemen hiçbir tepki göstermeden kabul etmişler ve tarihi sonucun, bir nevi dogmatik münazaralar ve ahlâk öğreticileri sınıfı olan ulemâ tarafından imzalanmasına hizmet etmişlerdir.

Geleneksel İslâm tarih kavramı ile modern Batı'nın tarih yazımı arasındaki fark, şu anda belki de Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki karşılıklı anlayışa karşı oluşmuş en ciddi engellerdendir. Bu tezatın farkında müslüman bir araştırmacı olan Abdulcevat Falaturi, Batı'lı kavrama karşı alternatif olarak gerçekçi bir Kur'ânî tarih kavramını savunmuştur. Ancak onun bu tezinin, Batı'lı tarihçilerin başarılarını takdirle karşılayan Müslüman bilim adamlarını ne derece ikna edeceği de şüphelidir. Çünkü hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar Allâh'ın, tarihin sahibi olduğuna inanmaktadırlar. Belki de mesele şöyle tezâhür etmekte: Tanrı'nın; tarih tenkidiyle zenginleşen objektif sonuçların bize ulaştırdığı sonuçlara bakıp tarihte gerçekte ne yaptığını bilmek gerekli mi? Yoksa, geçmiş nesillere ait bilginlerin, O'nun ne yaptığını dair varsayımları sınırlandırılmımalı mı?

İslamolojistlerin bakış açıları konusundaki problemlerin ikinci kaynağı ise İslâm'ın geleneksel görüntüsüdür. Burada birçok nokta belirtilebilir. Ancak sadece şu noktaya bakmak da kafi olacaktır. O da, İslâm'ın kendi kendine yeterliliği yani, şu andan, tarihin sona ereceği ana kadar insanlığın muhtaç olduğu bütün dini ve ahlâkî gerçeklerin Kur'an'da ve kutsal kabul edilen ilâhî ilim olan hadislerde bulunabileceği düşüncesidir. Müslümanların İskenderiye'yi fethetmelerine dair şöyle bir rivâyet nakledilir : Başarılı kumandan, Halife Ömer'e bir mektup yazarak 'bulmuş olduğu meşhur bir kütüphaneyi ne yapması gerektiğini sorar. Ömer de mektubu şöyle cevaplar: "Şayet bulduğun kitaplar Kur'an'la uyum içerisindedyse onlar gereksizdir, yok edilebilir; ama Kur'an'a zıt iseler onlar tehlikelidir ve mutlaka yok edilmeleri gerekir." Kumandan da bütün kitapları çarşı hamamlarının ısıtılmasında kullanılmak üzere dağıtır. Bu rivayet hemen hemen tam bir kesinlikle sonradan uydurulmuştur. Çünkü kütüphanenin, fetihden birkaç yıl önce taşınmış olduğunu gösteren belgeler vardır. Ama

yine de hikayede belirtilmek istenen davranış tarzı bugün de birçok geleneksel müslümanda bulunabilir. İslam harici hiçbir ilmî aktivite bu tür geleneksel müslümanları herhangi bir şekilde ilgilendirmemektedir. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu uleması, Batı Avrupa'da Descartes ve Locke'un öncülük yapmış olduğu yeni felsefi temayülleri anlama konusunda herhangi bir çaba göstermemişlerdir. Sonuçta da Batı Avrupa'ya gelen Osmanlı diplomatları ve öğrencileri, karşılaşmış oldukları düşünürlerin tevcih ettikleri dinî müşkülleri halledememişlerdir. Daha da üzücüsü, bunların ondokuzuncu yüzyılda edebî ve tarihî yeni tenkit disiplinlerini anlamada başarısız kalışlarıdır. Bunun da nedeni, müslümanların ortaya çıkan yeni düşünceleri İslama saldırı olarak görmeleridir.

Bilgi ve kendi kendine yeterlik kavramları arasındaki tezatın sonuçlarından birisi de, müslümanların bazı şeyler öğrenebileceği birçok Batılı İslamolojist varken, buna mukabil Hristiyanlık üzerinde araştırma yapan müslüman öğrencilerin olmayışdır. Bir taraftan, İslamolojistlerin telif ettikleri yüzlerce cilt kitap, hatta sadece İslam konusunu işleyen büyük hacimli bir ansiklopedi vardır ve müslümanlar bu eserlerden bazılarını Arapça'ya ve diğer İslam dillerine tercüme etmeye değer bulmuşlardır. Diğer taraftan ise, bazı münazaraları hariç tutarsak Müslümanlarca Hristiyanlık hakkında yapılmış hiçbir araştırma yoktur. Ama en azından, bazı İslam Üniversitelerinde son on ya da yirmi yıldır Karşılaştırmalı Dinler konusu okutulmaktadır.

Pek az müslüman, Batılı ilim anlayışını takdir etmekte ve onu bir noktaya kadar da kabul etmektedir. Ancak en önemlisi bütün müslümanların böyle düşünmesidir. Çünkü, diğer türlü müslüman ümmet, kendisini azınlık ya da muhkem bir kaleye kapanmış olarak hissedecektir. Geleneksel müslümanlar, Batı'nın bütün endüstriyel teknolojisine ve onun ürünlerine sahip olmayı hatta üretimde Batılılarla işbirliğini kabul etmekle birlikte ancak yine de onların ilmî tutumundan etkilenmemeyi düşünme eğilimi gösterebilir. Oysa ki bu imkansız bir şeydir. Müslümanlar bazı temel ilmî tutumları elde etmeden, Batı'nın teknolojik hünerlerini elde edememektedirler. Çok geçmeden de İslamolojistlerin yönelttiği soruları bu defa da bunlar soruyor olacaklardır. Acilen yapılması gereken; müslümanların kendilerini sıkıca saran bağları ve içe kapanıklığı terketmeleri, sonra da bir kısmının tarihî ve edebî tenkidler ile diğer modern disiplinlerde ehil olmaları, yeni yeni olarak ortaya koyacakları hünerleriyle kendi inançlarını Hagarism gibi çalışmalara karşı savunmaları, böylece de kendi dindaşlarına İslam inancının ne kadar makul ve Batılı ilim anlayışıyla ne derece uzlaşabilir olduğunu göstermeleridir.

SUMMARY

How can non-Muslims engage in a thorough study, and so arrive at an honest appreciation of Islam? Tha A. analyses the new wave of orientalism, its nature, its merits and its failings. How has the study of comparative religion helped the West to discover the civilizations of Asia and the Middle East? The A. examines the early Christian studies of Islam carried out in the Western world up to 1800. This helps to bring into focus the spirit of objectivity and the search for accurate information which characterize the new orientalism, as illustrated by studies in Arabic language and literature, on the Quran and the Sira, in the fields of history and theology.

In all truth it must be said that this insatiable curiosity of the West is not directed specially to Islamic culture. It arouses an interest in all religions civilizations. The aim, to be achieved through applying the methods of scientific criticism, is to make a complete survey of human spiritual experience. At times, it must be admitted, research has been coloured by definite ideologies or philosophies. Recognition of this fact helps in understanding the reactions of Muslims to early or even recent orientalism. Dialogue in this field would suppose that the Muslim partners are trying to renew their own understanding of the nature of knowledge and their own image of Islam.

Modernity, with its insistence on scientific criteria, is neither of the East nor of the West. It challenges all equally. To answer its demands scientifically all Believers are called to make common concern, including co-operation between Western Islamologists and, perhaps, Muslim "Christianologists".

